

УДК 347.44 : 347(477)

Цивільне право

Олег Кузьмич

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри судочинства Юридичного інституту

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТОРІН У ДОГОВОРАХ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ

Стаття присвячена характеристиці сторін у договорах на користь третіх осіб, зокрема залежно від специфіки того чи іншого договору крізь призму правосуб'єктності у цивільному праві досліджується не тільки можливість учасників цивільних правовідносин укласти такі договори на користь третіх осіб, але й також акцентується увага на окремих елементах механізму правового регулювання, які обмежують такі можливості учасників цивільних правовідносин.

Ключові слова : договір на користь третьої особи; особа, яка уклала договір; боржник; третя особа.

Як впливає із аналізу наукових досліджень та чинного законодавства України, питання суб'єктного складу договорів на користь третіх осіб на сьогоднішній день є недостатньо дослідженими, що не сприяє широкому використанню цієї договірної конструкції в договірній практиці. У зв'язку з цим, а також враховуючи особливості правового регулювання договорів на користь третіх осіб, питання суб'єктного складу таких договорів стають дедалі більш актуальними.

Метою пропонованої статті є теоретико-правовий аналіз можливостей учасників цивільних правовідносин залежно від специфіки того чи іншого договору укласти договори на користь третіх осіб.

Так, під договором на користь третьої особи розуміють договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі (ч. 1 ст. 636 ЦК України). Як

зауважив І. Б. Новицький, договір на користь третьої особи має ту особливість, що він породжує правовий ефект для такої особи, яка ні особисто, ні через представника не брала участі в укладенні договору. Правові наслідки для третьої особи можуть виражатися тільки в установленні прав, але не обов'язків [1].

Сторонами досліджуваного договору є учасники цивільних відносин, якими, відповідно до ст. 2 ЦК України, є фізичні та юридичні особи, а також держава Україна, Автономна республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Укладаючи договір, учасники цивільних відносин повинні володіти правоздатністю та дієздатністю, тобто бути суб'єктами права. Зокрема, Д. М. Чечот, визначаючи правоздатність як абстрактну здатність до правоволодіння, зазначає, що вона не позбавлена й певного конкретного змісту. Здатність особи до правоволодіння закон не пов'язує з конкретним суб'єктом, з конкретним видом суб'єктивних прав, які може набути цей суб'єкт (у цьому абстрактність правоздатності); водночас закон визначає, які види суб'єктивних прав може, а які не може набути суб'єкт, визначаючи таким чином межі його здатності до правоволодіння (у цьому конкретність правоздатності) [2]. Однак, як зазначив О. С. Іоффе, розуміння правоздатності саме як здатності до правоволодіння є не зовсім точним, оскільки правоздатність включає в себе також здатність до володіння обов'язками, тому автор визначає правоздатність як здатність особи мати права та обов'язки [3]. ЦК України також визначає цивільну правоздатність як здатність особи мати цивільні права та обов'язки (ст. ст. 91, 25 ЦК України). З огляду на зазначене, правоздатність особи є тією правовою властивістю, яка дає можливість особі укласти договір на користь третьої особи, а також володіти конкретними суб'єктивними правами та обов'язками, які виникнуть із такого договору. Так, ч. 1 ст. 746 ЦК України передбачено, що відчужувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Як випливає з цієї правової норми, юридична особа обмежена у праві укладення договору довічного

утримання (догляду) на користь третьої особи. Тобто право на укладення договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи, на відміну від фізичних осіб, не є елементом правоздатності юридичної особи, у зв'язку із чим обмежується її можливість стати стороною цього договору як відчужувач.

Згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК України, виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору. Як засвідчує аналіз цієї правової норми, право особи вимагати виконання договору на користь третьої особи є елементом правоздатності і стає суб'єктивним правом тільки внаслідок укладення договору, тобто настання юридичного факту. Проте у випадках, встановлених законом, а також залежно від суті договору право вимагати виконання договору на користь третьої особи може не входити до змісту правоздатності особи, а тому внаслідок укладення договору сторона не матиме права вимагати його виконання на користь третьої особи. Як бачимо, аналізована правова норма чітко визначає як можливість укладення такого договору суб'єктом права загалом, так і можливість володіти конкретними суб'єктивними правами та обов'язками за такими договорами зокрема.

Цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку (ст. 25 ЦК України). Крім того, як зазначав Я. Р. Веберс, щодо окремих елементів змісту правоздатності не виключається можливість одночасного виникнення як дієздатності, так і правоздатності [4]. Так, наприклад, за договором страхування страхувальником згідно зі ст. 3 Закону України «Про страхування» може бути виключно дієздатна фізична особа. Тобто право на укладення цього договору, яке становить зміст правоздатності у фізичної особи, виникає тільки з настанням повної цивільної дієздатності.

Що стосується юридичних осіб, то їхня цивільна правоздатність згідно зі ст. 91 ЦК України виникає з моменту її створення і припиняється з дня

внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення (ст. 91 ЦК України).

Так, фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК України). Тому малолітні особи мають право на укладення тільки тих договорів на користь третіх осіб, які, згідно абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК України, можна віднести до дрібних побутових правочинів. Слід зазначити, що до дрібних побутових правочинів, як правило, відносять договори купівлі-продажу (купівля продуктів в магазині, на базарі, шкільного приладдя тощо); купівля квитків на проїзд у громадському транспорті; угоди, спрямовані на задоволення культурних потреб (купівля квитків до театру, музею тощо) [5]. Отож, якщо малолітні особи, виходячи з власного рівня інтелектуального розвитку, можуть усвідомити можливість укладення договору на користь третьої особи, який би задовольняв їх власні побутові потреби та інтереси, то ст. 31 ЦК України дозволяє їм вчиняти такі правочини. Всі інші правочини, які виходять за межі дрібного побутового, від імені малолітніх вчиняють їх законні представники, до яких, згідно зі ст. 242 ЦК України, відносяться батьки (усиновлювачі), опікуни або інші особи, а у випадках, передбачених ч. 1 ст. 71 ЦК України та ч. 2 ст. 177 СК України, – за згодою органу опіки та піклування. Проте, якщо малолітня особа укладе договір на користь третьої особи, який виходить за межі дрібного побутового правочину, і згідно зі ст. 221 ЦК України, якщо він буде схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном, то він вважатиметься дійсним.

Аналіз конструкції досліджуваного договору загалом свідчить про відсутність потреб у малолітніх осіб (з огляду на їх вік) щодо укладення договорів на користь третіх осіб, які б виходили за межі дрібного побутового правочину. Укладення батьками (усиновлювачами) та опікунами договорів від

імені малолітніх на користь осіб, які не перебувають в родинних стосунках чи взагалі не відомі для малолітніх, явно суперечитиме потребам та інтересам останніх. Прикладом укладення законними представниками аналізованого договору, який би відповідав інтересам малолітнього, може бути договір найму житла, на підставі якого в одного із його родичів (наприклад, рідного брата чи сестри) виникне право проживати в найманому житлі разом із малолітнім, договір довічного утримання (догляду), за яким в якості третьої особи може бути призначений хтось із близьких родичів малолітнього, тощо. Зокрема, договір довічного утримання (догляду) з огляду на його предмет виходить за межі дрібного побутового правочину, що свідчить про неможливість малолітніми особами самостійно його укласти на користь третьої особи, а, отже, такий договір може бути укладений від їх імені батьками (усиновлювачами) чи опікунами.

Стосовно договору банківського вкладу в юридичній літературі не існує однозначної відповіді щодо можливості його віднесення до дрібного побутового правочину (з огляду на оціночний характер такого правочину) [6], хоча в роз'ясненні юридичного департаменту Національного банку України від 18.08.2004 р. № 18-111/3249-8378 з цього приводу вказується, що про побутовий характер договору банківського вкладу та його невисоку вартість можуть свідчити потреби клієнтів, визначені безпосередньо договором, їх майновий стан або доходи, що також є оціночними категоріями, які визначаються за суб'єктивними критеріями. Проте, виходячи із юридичної суті договору на користь третьої особи, а також оціночних критеріїв дрібного побутового правочину, які передбачені абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК України, банківський вклад, внесений малолітнім на користь третьої особи, на нашу думку, навряд чи можна віднести до дрібного побутового правочину, у зв'язку з чим малолітні особи, на нашу думку, не можуть самостійно укладати такі договори на користь третіх осіб. Так, за договором управління майном, згідно зі ч. 3 ст. 1032 ЦК України, якщо малолітня особа є власником майна, установником управління може бути також орган опіки та піклування.

Згідно зі ст. 41 ЦК України недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину (в тому числі і дрібного побутового). Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун. Варто зазначити, що законні представники від імені недієздатних осіб можуть частіше укладати договори на користь третіх осіб, які виходять за межі дрібних побутових правочинів, які б відповідали потребам та інтересам недієздатних осіб. Прикладом укладення таких договорів може бути договір управління майном, за яким вигодонабувачем може бути призначена особа, яка раніше перебувала на утриманні недієздатної особи, договір довічного утримання (догляду), за яким в якості третіх осіб можуть бути призначені батьки недієздатної особи чи хтось інший із родичів, договір банківського вкладу на користь близьких родичів тощо. Безперечно, що для укладення цих договорів від імені недієздатних осіб потрібна згода органів опіки та піклування.

Якщо погодитись із авторами, які вважають, що договори на користь третіх осіб укладаються винятково в інтересах третіх осіб [7], то необхідно зазначити, що законні представники від імені малолітніх чи недієздатних осіб не мали б права укладати такі договори з огляду на те, що батьки (усиновлювачі) та опікуни як законні представники уповноважені укладати від імені малолітніх чи недієздатних осіб тільки такі правочини, які б задовольняли потреби та інтереси малолітніх та недієздатних осіб. Незважаючи на те, що договори на користь третіх осіб, як і звичайні договори, укладаються в інтересах самих сторін, використання аналізованої договірної конструкції недобросовісними законними представниками може й зашкодити інтересам та потребам малолітніх чи недієздатних осіб. З огляду на те, що аналізовані договори можуть бути укладені як на користь встановлених, так і не встановлених третіх осіб, з метою захисту інтересів малолітніх та недієздатних осіб органи опіки та піклування, даючи свою згоду в рамках положень ст. 71 ЦК України батькам (усиновлювачам) та опікунам на

укладення досліджуваних договорів, особливу увагу повинні звертати на коло осіб, які призначаються в якості третіх осіб за такими договорами.

Особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітні особи), крім дрібних побутових правочинів, згідно зі ст. 32 ЦК України в межах свого заробітку, стипендії або інших доходів можуть самостійно укладати договори на користь третіх осіб. Крім того, ця стаття дозволяє неповнолітнім особам самостійно укладати договори банківського вкладу (рахунку) на користь третьої особи, а також в межах здійснення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності передавати їх в управління за договором управління майном на користь третіх осіб. На укладення інших договорів на користь третіх осіб згідно з ч. 2 цієї статті вимагається згода батьків (усиновлювачі) або піклувальників. Так, укласти договір довічного утримання (догляду) на користь третьої особи з огляду на предмет цього договору неповнолітній може тільки за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, які згідно з ч. 2 ст. 177 СК України та ч. 1 ст. 71 ЦК України повинні отримати згоду органу опіки та піклування. Якщо аналізувати правосуб'єктність сторін договору управління майном, то згідно з ч. 4 ст. 1032 ЦК України, будучи власником майна, неповнолітня особа може бути установником управління за дозволом батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

Що стосується фізичних осіб, над якими встановлено піклування (цивільна дієздатність яких обмежена), то такі особи згідно зі ст. 37 ЦК України можуть укладати договори на користь третіх осіб, які не виходять за межі дрібного побутового правочину, якщо піклувальник не дозволить їм самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними. Всі інші правочини вчиняються такими особами за згодою піклувальника. Тому від імені цієї категорії осіб укладення договорів довічного утримання (догляду), управління майном за конструкцією договору на користь третьої особи здійснюється їх піклувальниками. Крім того, на відміну від неповнолітніх, фізичні особи, цивільна дієздатність яких обмежена,

також не можуть самостійно укласти договори банківського вкладу на користь третіх осіб.

З метою захисту інтересів неповнолітніх, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, аналогічно як і щодо малолітніх та недієздатних осіб органи опіки та піклування, даючи свою згоду в рамках положень ст. 71 ЦК України батькам (усиновлювачам) та піклувальникам на укладення неповнолітніми та особами, цивільна дієздатність яких обмежена, договорів на користь третіх осіб, особливу увагу повинні звертати на коло осіб, які призначаються в якості третіх осіб за такими договорами.

Особа, досягнувши 18 років, стає повністю дієздатною, що дає їй можливість укласти аналізовані договори без будь-яких обмежень, якщо інше не передбачено законом. У випадках, передбачених законом, фізична особа може стати дієздатною ще до досягнення нею повноліття, що також дає їй право укласти будь-які договори на користь третіх осіб.

Чи може бути укладений аналізований договір від імені фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, а також фізичної особи, місце перебування якої невідоме? Слід зазначити, що жодних обмежень із цього приводу чинне законодавство не передбачає. На нашу думку, від імені вказаних осіб законними представниками можуть бути укладені договори на користь третіх осіб. Так, згідно з ч. 4 ст. 44 ЦК України за заявою заінтересованої особи опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вони за законом зобов'язані утримувати. У зазначених випадках, керуючись ч. 2 ст. 1032 ЦК України, орган опіки та піклування міг би укласти договір управління майном на користь третьої особи, де в якості третіх осіб можна було б призначити осіб, яких фізичні особи, які визнані безвісно відсутніми, або фізичні особи, місце перебування яких невідоме, за законом зобов'язані утримувати.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок про те, що спеціальних обмежень стосовно можливості суб'єктів цивільних прав укласти договори на

користь третіх осіб ЦК України не передбачено. Такі обмеження можуть впливати із суті того чи іншого договору.

Сторонами в досліджуваних договорах згідно зі ст. 636 ЦК України є особа, яка уклала договір, та боржник, який зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи. Варто відзначити, що особа, яка уклала договір, крім права вимагати його виконання, яким вона згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК України загалом володіє, залежно від виду договору, може бути водночас носієм і обов'язку, виконання якого здійснюється на користь протилежної сторони. Тобто незалежно від того, що договір укладений на користь третьої особи, кожен із контрагентів, як особа, яка уклала договір, так і особа, яка зобов'язалася виконати свій обов'язок на користь третьої особи, можуть бути водночас носіями як прав, так і обов'язків. Звідси впливає, що на підставі аналізованого договору за згодою сторін можуть виникати водночас зобов'язання, виконання яких може здійснюватися як на користь сторони, яка уклала договір, так і на користь третьої особи.

Крім того, специфіка окремих видів договорів не виключає можливості кожній із сторін укласти договір на користь третьої особи, наприклад, договори купівлі-продажу, майнового найму тощо. Слід зазначити, що конструкція досліджуваного договору може бути використана кожною із сторін водночас, якщо інше не впливатиме із суті самого договору, за якою кожна із сторін виконує свій обов'язок не на користь протилежної сторони договору, а безпосередньо на користь третіх осіб, оскільки ЦК України із цього приводу не встановлює будь-яких обмежень.

Як свідчить аналіз, конструкція досліджуваного договору також не виключає множинності осіб як із боку сторони, яка уклала договір, так і з боку боржника, а також водночас на боці кожної зі сторін договору, якщо це не суперечитиме суті договору. У такому випадку з огляду на складність самої конструкції договору, а також враховуючи стан правового регулювання цих договорів, учасникам цивільних відносин необхідно врегулювати вже детальніше відносини як між собою, так і з участю третіх осіб, щоб у

майбутньому уникнути конфліктних моментів. Крім того, аналізований договір може бути укладений і на користь декількох осіб, і такі приклади вже відомі в юридичній практиці.

З огляду на зазначене, такі терміни, як «сторона, яка уклала договір», «особа, яка уклала договір» та боржник, що використовується ЦК України для назви сторін в досліджуваних договорах, є більш вдалими ніж терміни, як «кредитор» та «боржник», що є характерними для деяких цивільних кодексів країн СНД, наприклад, Республіки Казахстан, Російської Федерації тощо, оскільки поняття «сторона, яка уклала договір» чи «особа, яка уклала договір» за своїм змістом є ширшими, ніж «кредитор», так як поняття «кредитор» не враховує того, що сторона, яка уклала договір, може бути водночас носієм як прав, так і обов'язків, виконання яких здійснюється на користь протилежної сторони, а також не вказує чітко, котра саме із сторін того чи іншого договору уклала договір на користь третьої особи тощо.

Підсумовуючи зазначене необхідно зробити такі **висновки** : *спеціальних обмежень стосовно можливості суб'єктів цивільних прав укласти договори на користь третіх осіб ЦК України не передбачено. Такі обмеження можуть впливати із суті того чи іншого договору. З метою захисту інтересів неповнолітніх, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, аналогічно як і щодо малолітніх та недієздатних осіб органи опіки та піклування, даючи свою згоду в рамках положень ст. 71 ЦК України батькам (усиновлювачам) та піклувальникам на укладення неповнолітніми та особами, цивільна дієздатність яких обмежена, договорів на користь третіх осіб, особливу увагу повинні звертати на коло осіб, які призначаються в якості третіх осіб за такими договорами.*

ПРИМІТКИ

1. Новицкий И. Б. Гражданский Кодекс Р.С.Ф.С.Р. Практический комментарий. Обязательства из договоров. Заключение договоров. Дарение. Двусторонние договоры. Договоры в пользу третьего лица. (Комментарий к

ст.ст.130 – 140 и 144 –146 Гражданского Кодекса) / И. Б. Новицкий. – М.: Право и жизнь, 1924. – С. 46.

2. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – С. 13-14.

3. Иоффе О. С. Советское гражданское право: курс лекций. – Ч. 1: Общ. ч.: Право собственности. Общее учение об обязательствах. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. – С. 81.

4. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. – Рига: Изд. – «Зинатне», 1976. – С. 99.

5. Кучинский В. А. Правовой статус и субъективные права граждан [Электронный ресурс] / В. А. Кучинский // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 43 – 55. – Режим доступа до журн. :

<http://law.edu.ru/magazine/magazine.asp?magID=5&magNum=4&magYear=1965>

6. Безклубий І. А. Банківські правочини: монографія / Ігор Анатолійович Безклубий. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 236.

7. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 1: Общ. положения. – 2-е изд., изм. и доп. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2005. – С. 363.

Олег Кузьмич. Правовая характеристика сторон в договорах в пользу третьих лиц.

Статья посвящена характеристике сторон в договорах в пользу третьих лиц, в частности в зависимости от специфики того или иного договора в свете правосубъектности в гражданском праве исследуется не только возможность участников гражданских правовых отношений заключать такие договора в пользу третьих лиц, но и также акцентируется внимание на отдельных элементах механизма правового регулирования, ограничивающего такие возможности участников гражданских правоотношений.

Ключевые слова : договор в пользу третьего лица; лицо, заключившее договор; должник; третье лицо.

Oleg Kuzmych. Legal description of agreements parties in behalf of the third persons

The article deals with the description of agreements parties in behalf on the third persons, in particular, depending on the specific of that, or other agreement through the prism of legal personality a civil law investigates not only possibility

of participants of civil legal relationships to enter into such contracts in behalf on the third persons, the attention is also paid to the separate elements of mechanism of the legal regulation, that limits such possibilities of civil legal relationships participants.

Keywords: an agreement is in behalf of the third person, person who made an agreement; debtor; a third person